

V. Kozlovskyi

MORAL AND ANTHROPOLOGICAL PRINCIPLES OF IMMANUEL KANT'S PEDAGOGICAL DOCTRINE

Kant's pedagogical doctrine is observed in connection with his moral anthropology. The idea of close connection between Kant's pedagogy with his understanding of man as a free personality that is prone to evil is substantiated.

Keywords: Kant, pedagogy, moral anthropology, radical evil, human vices, freedom.

УДК 165.423:81'37:165

Циба В. М.

ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНИЙ АРГУМЕНТ І ПРОБЛЕМА ОБ'ЄКТИВНОСТІ

Розглянуто проблему використання трансцендентального доказу І. Кантом та аналітичними філософами, які доводять єдність категорій семантики й епістемології.

Ключові слова: трансцендентальний аргумент, об'єктивність, епістемологія, конституювання, аналітична філософія.

Мета статті – дослідити, наскільки ефективним є залучення аналітичними філософами доказу з необхідним і загальнообов'язковим коефіцієнтом. Це питання ми з'ясуватимемо на прикладі семантичного тлумачення трансцендентального доказу у працях Е. Брюкнера, П. Стросона, Б. Страуда, Р. Рорті та М. Грема, які показують, що визначення умов суджень можливого досвіду одночасно веде до знешкодження скептичного виклику, але не призводить з необхідністю до легітимації апіоризму. Спершу розглянемо розуміння трансцендентального доказу у Канта, порівняємо цей доказ із його пізнішими трансформаціями в аналітичній традиції, аби згодом перейти до розгляду сутності самого аргументу.

Зазначимо, що авторство терміна «трансцендентальний доказ» належить І. Канту, який посилається на нього, розробляючи вчення про трансцендентальний метод (В 814–819) [3, с. 989–995], хоча попереднє обґрунтування суб'єктивних засад об'єктивного знання він подає вже у дедукції категорій, другій аналогії досвіду та «Спростуванні ідеалізму». Трансцендентальний аргумент (надалі – ТА) Кант розуміє як процедуру доведення необхідних умов пред-

метного досвіду. Обґрунтування синтезу апіорних понять у цьому доказі є необхідною підставою емпіричних суджень, тож положення доказу мають узгоджуватися з трьома критеріями:

- 1) з'ясуванням джерел і надійності засад доказу (отже, розрізненням засад розсуду та ідей розуму, таких, як, скажімо, «річ» і «причина» та «світ» і «доцільність»);
- 2) тезою, що доказ окремого трансцендентального положення є еквівалентним доказові його понять. Цей припис впливає з наріжного для критичної філософії коперніканського принципу, тому, скажімо, положення «все, що відбувається, має свою причину» потребує доведення всезагальності поняття «причина», якої достатньо для значущості всього судження. З цього приводу Кант застерігає: «Де розум займається власною справою за допомогою самих лише понять, можливий тільки один доказ... Якщо ж приборчик догматизму подає з десятків доказів, то можна бути певним у тому, що у нього немає жодного» (В 817) [3, с. 992];
- 3) критерієм, за яким трансцендентальний доказ є завжди остенсивним (емпірично підтверджуваним через відповідне споглядан-

ня). Кант пояснює відмінність між трансцендентальним і діалектичним аргументами. Вона полягає у тому, що засновок ТА має пройти перевірку шляхом виявлення протиріччя у змісті його поняття, тоді як діалектичному доказу властива антиномічність. Прикладом ТА є умовивід про можливість свободи волі: 1) якщо я можу осмислено пристати на позицію «Бог є», тоді свободний вибір існує; 2) я не можу пристати на цю позицію в разі, якщо немає вільного вибору; 3) отже, свободний вибір (свободна воля) є.

Кант не дарма вважає справжнім філософським методом лише систематичний метод, який, по-перше, відображає розум у сукупності його засад і, по-друге, досліджує досвід через їх пов'язане застосування. Систематика також виявляється у тому, що в дедукції категорій німецький філософ показує визначальність загальних понять як умов мислення предметів, а у «Спростуванні ідеалізму» доводить їх чинність через просторове визначення предметів досвіду. Безумовно, засада, яку Кант відмічає (В 765) у ТА, повинна вказувати на тип твердження, істинність якого є функцією для решти тверджень. Вимогу про те, що ТА має бути не перформативним виразом, а містити іманентну його структурі засаду, котра уможлиблювала б як сам досвід, так і кожний з його можливих типів, запропонував Мольтке Грем, який назвав таку конститутивну засаду *епістемічним* засновком [2, с. 17]. Наприклад, у реченні «Я усвідомлюю своє існування як визначене у часовій послідовності власних переживань» цією засадою є самосвідомість. За допомогою епістемічного засновку долається протиріччя, допущене для доведення засади, тому засновок цього виду є аналітичним принципом.

Мольтке Грем виступає проти строгої інтерпретації поняття ТА. Посилаючись на фрагмент А 737 / В 765¹ з «Критики», він уточнює, що у рамках трансцендентального ідеалізму концепція доведення зовнішнього світу прямо не залежить ані від доктрини синтетичного апіорі, ані від учення про категорії. Цим пояснюється, зокрема, відмова Грема від розгляду правил трансцендентального доказу, викладених Кантом у вченні про метод, де йдеться насамперед про залежність доказу предмета від лише одного транс-

цендентального поняття, покладеного в його основу (А 788 / В 816). Такий підхід розкриває думку аналітика, згідно з якою в разі несуперечливості ТА його успішне використання можливе практично у будь-якій з філософських теорій. Більше того, критерієм ТА є еквівалентність у структурі доказу істинного засновку та предмета доведення, коли кожну емпіричну ситуацію вже описано у засновку аргументу [2, с. 16]. Отже, головна ознака ТА – наявність у ньому твердження, що одночасно є принципом усіх наступних тверджень про предмет доведення.

У викладі Роберта Стерна формула трансцендентального доказу має такий вигляд: «для можливості у повинен бути x » (або в іншому записі: «щоб значення висловлювання відповідало події, між виразом і подією повинна існувати логічна залежність відображення» / або «якщо P , то Q ; P або $\neg P$; P , отже, Q ») [5, с. 6], де y – загальний факт нашого ментального життя, який констатує наявність певних видових здатностей (до мовного спілкування, здатності судити, набувати й оцінювати досвід тощо), а x – констатація стану справ, коли ці здатності актуалізовані. Іншими словами, такого роду доказ має відповідати на питання про способи можливості предметів досвіду, себто про те, як речі стають доступними для нашого розуміння. Однак, як зазначає сам Стерн, вираз «трансцендентальний аргумент» амбівалентний, адже «його можна застосувати як до аргументу з трансцендентальним твердженням, що є *засновком*, так і до аргументу, який покладає трансцендентальне твердження, що є *висновком*» [5, с. 7]. Ідеться про те, що бодай часткове прийняття кантівського доказу – як реакції проти скептиків – уже потребує обґрунтування апіоризму. З огляду на це провідною тенденцією в середовищі сучасних аналітичних мислителів є перетлумачення ТА як синоніма процедури логічної дедукції.

Зрештою, загальну структуру ТА можна описати так: більший засновок моделює емпіричну ситуацію, менший засновок повідомляє фундаментальний аналітичний принцип, негачія вказує на існуючий розрив між аналітичним і синтетичним, яке знімається в синтезі трансцендентального висновку, – він же й передбачає нові поняттєві розрізнення. Доказ просторових речей поза розумом зі «Спростування ідеалізму» (В 275–276) Кант подає за цією ж схемою: 1) усвідомлення мого існування походить з визначеності моїх ментальних станів у внутрішньому чутті; 2) темпоральне визначення передбачає де-що постійне у сприйнятті; 3) *але* це постійне не може належати моему внутрішньому переживанню; 4) *отже*, зовнішнє чуття сприймає речі поза мною як постійно існуючі [3, с. 368]. Недолік такого формулювання аргументу полягає в

¹ У ньому сказано: «...за допомогою розсудових понять він (чистий розум. – В. Ц.) хоча й створює надійні засади, проте не безпосередньо з понять, а завжди через відношення цих понять до зовсім випадкового, а саме *можливого досвіду*. Якщо припускається досвід (і дещо як предмет можливого досвіду), то ці засади, звісно, є аподиктично достовірними, але самі по собі (безпосередньо) не можуть навіть бути пізнані *a priori*» [3, с. 932]. Далі Кант зауважує, що *засадою* слід називати таке трансцендентальне твердження, яке повідомляє необхідність, оскільки в ній уже міститься підстава для власного доказу, а отже, й для доказу досвіду.

тому, що у засновку приймається безумовність внутрішньої часової послідовності, в якій насправді тільки й ставиться проблема обґрунтування нумеричної тотожності суб'єкта. Виникає питання: як, сприймаючи послідовність власних переживань, я залишаюся тотожним собі, якщо незмінність є властивістю лише предметного поза мною? Виявлений парадокс спонукає описати властивий ТА епістемічний засновок як самореферентний. Тож пропозиція Грема підважує право ТА на значущість і необхідність. Зрештою, кожен подібний доказ виявляється самореферентним, а отже, залежним від визначеності залучених у ньому дескрипцій або понять.

Як ми уже зауважували, більшість аналітичних філософів схильні вважати ключовою метою ТА подолання загрози скептицизму в теорії пізнання. У цьому руслі термін «трансцендентальний аргумент» (у сенсі доказу, що доводить існування й уможливує пізнання зовнішніх предметів) вводить в аналітичну традицію Барі Страуд у відомій статті 1968 р. [7]. Саме «скандал у філософії», вважає Страуд, спонукав Канта виробити норми ТА, адже основною перешкодою для тверджень про існування світу поза свідомістю була його констатація у засновку судження, що перетворювала «існування» на суто теоретичне положення. З погляду скептика, припущений доказ – навіть за умови, що він обґрунтовує фізичну реальність – не враховує того, що «кожне обґрунтування нашого вірування матиме джерелом сам досвід, а отже, кожне з обґрунтувань ніколи не буде дано», тому трансцендентальні аргументи «покликані продемонструвати неможливість (або нелегітимність) цього виклику скептика шляхом доведення того, що певні поняття є необхідними для мислення (або досвіду)...» [7, с. 242]. Зазначимо, що з обстоюваної Страудом позиції впливає таке: 1) ймовірна множинність антискептичних доказів з трансцендентальним засновком не дає кантівській версії ТА права на винятковість; 2) джерелом хибності тези скептика визнається довільна субординація в ній загальних і сингулярних понять; 3) задовільність ТА впливає з положення про те, що умовами можливого досвіду є лише деякі з загальних понять.

Повертаючись до питання про відмінність дедукції й ТА, вкажемо, що аргумент Канта проти ідеалізму полягає у тому, що в цьому розділі «Критики» досвід тематизується як такий, що *являється* нам темпорально, тоді як у дедукції категорій з'ясовуються умови його можливості *взагалі*. Можна так зобразити цей парадокс: не важливо, як індивід набуває досвіду, головне – знати формальні умови можливості досвіду. При цьому не варто забувати, що з позиції Канта «пізнання *дійсності* речей потребує *сприйнят-*

тя, отже, усвідомленого відчуття» (В 272) [3, с. 364].

Ми, однак, дотримуємося думки, що антискептичне спрямування ТА не вичерпує весь його потенціал. Якби призначення цього доказу було лише негативним, він засвідчив би власну недостатність, оскільки повноцінне доведення неодмінно містить як вимогу *quid facti*, так і вимогу *quid juris*. Це означає, що перекладення функції засновку на асерторичне судження (наприклад, «фізичні речі існують поза свідомістю» або спрощено «матеріальні тіла існують») готує справжній триумф скептичного релятивізму: логічну необхідність співвіднесено з емпіричною конкретністю, що потребує доведення.

Закономірно постає питання: що надає логічно коректному аргументові трансцендентальної сили? Відповідь може бути такою: судження, істинність якого є передумовою значущості усіх інших суджень певного класу і яке само належить до класу виключних суджень, є трансцендентальним. Провідна ідея Б. Страуда полягає в тому, що знешкодити закид скептика можна тільки показавши об'єктивність цілого класу трансцендентальних речень [7, с. 255] як осмислених. Осмисленості достатньо, а фактична верифікація судження є не обов'язковим сегментом доказу його значущості (тут спадає на думку теза Л. Вітгенштайна про самодостатність логічних тавтологій, які не потребують продовження у референції). Тож навіть скептик мусить визнати, що з осмисленості заперечень його опонента випливає достовірність прийнятих ним засновків.

Однак в аналітичній традиції зміст поняття ТА зазнав видозміни, передусім у ході реалізації Пітером Стросоном проекту дескриптивної метафізики. Представлений у його праці «Межі сенсу» ТА об'єктивності [6, с. 98–100] можна реконструювати у такий спосіб: 1) предметний досвід можливий тільки за умови можливості об'єктивно значущих суджень; 2) можливість об'єктивно значущих суджень передбачає знання правил підпорядкування сприйнят загальним поняттям; 3) але суб'єктивний порядок сприйнят не завжди відповідає їх об'єктивній послідовності; 4) тому єдність багатоманітності досвіду в одній свідомості потребує необхідності предметного досвіду. Концептуалізація, або підпорядкування змістів уявлень поняттям, робить суб'єктивне судження об'єктивно значущим. Однак уже на цьому етапі постає проблема: доказ обґрунтовує фактичність саме *фізичних* об'єктів («речей»), а не пізнаваних предметів досвіду взагалі. Очевидно, що у «Спростуванні» Кант доводить існування ноуменів, прихованих за терміном «речі», себто матеріальних конститuentів сприйняття. Оскільки структура ТА, демонструючи можливість пред-

метного знання, виявляє межі конструювання понять і не постулює відображення об'єктів, інший аналітик Ентоні Брюкнер висноує, що «кантіанський ТА є аргументом, який має за мету показати, що існування фізичних об'єктів певного загального роду – це умова можливості самосвідомого досвіду. І трансцендентальна дедукція, і “Спростування ідеалізму” відповідають цій характеристиці. Але ми побачили, що навіть успішний кантіанський ТА може до певної міри розчарувати. Хоча такий аргумент і здатний спростувати радикальний картезіанський скепсис щодо існування фізичних об'єктів, йому не під силу гарантувати жодну з індивідуальних претензій на пізнання фактів про конкретні фізичні об'єкти...» [1, с. 552]. З тези Брюкнера випливає, що такого роду доказ спроможний спростувати лише сильну скептичну позицію і лишається незброєним перед її пом'якшеним варіантом.

Намагаючись розв'язати постале протиріччя, Б. Страуд вдається до класифікації антискептичного доказу на сильний (Кант) і слабкий (Стросон) варіанти, спільним підґрунтям для яких стає ідея об'єктивності [7, с. 245], а відмінним – прийняття у слабкому варіанті конвенційної тези про практичну *доцільність* визнання матеріального світу. Щоправда, при цьому парадокс пізнаності не знімається, а відкладається у не таку вже довгу шухляду. У рішенні Страуда важливою є хіба що вказівка на дистинкцію між суб'єктивною концептуалізацією та об'єктивним каузальним порядком, а його максимальною перевагою можемо визнати зобов'язувальну узгодженість висловлювання. Тому подібне пояснення призначення ТА звично називають поміркованим доведенням (*modest argument*). Більше того, зведення ТА до когерентної теорії зовсім не знешкоджує докори скептика, який отримує цілком справедливе право запитати, чи впливає істинність суджень з коректного зв'язку понять, що їх наша природна довіра до світу «бере у кредит». Хоча у своєму пізнішому дослідженні Р. Стерн приходить на допомогу Б. Страуду і наголошує на логічній схожості засад і визначених дескрипцій [5, с. 55–56], його впевненість у тому, що істинність висловлювання прямо пропорційна його осмисленості, здається більш ніж претензійною, надто ж для представника аналітичної епістемології, в якій теорія прямої референції ніколи не втрачала прихильників. Репрезентований Стерном підхід свідчить про дезорієнтацію, яку в логічні кола внесла дискусія про ступінь граничності ТА, оскільки й сам мислитель *de facto* визнає, що змісти пропозиційних настанов не обов'язково адекватні критеріям істинності. Наслідком цього рішення стає проблематизація ключового для натуралізму поняття очевид-

ності, а у підсумку – повна дискредитація логічних засад. Отже, Страуд, по суті, реабілітує помірний скептицизм, хай і непомітно для себе. Деякі критики трансцендентальної філософії йдуть далі, наполягаючи на тому, що й Кантова дедукція маскує скептичну орієнтацію її автора, лімітуючи пізнаваність лише до простору феноменального. Однак таке твердження, радше, перекладає тягар заплутаності з натуралістичної доктрини на кантівську.

Як бачимо, сутність ТА полягає не тільки в тому, що, послуговуючись ним, ми доводимо предметний (отже, об'єктивний) характер досвіду, а й у тому, що ми віднаходимо фундаментальні ознаки досвіду не в ньому самому, а найперше у власній здатності пов'язувати його дискретності. Аргумент з трансцендентальним засновком є, отже, доведенням того, що можливість досвіду охоплює можливість *рефлексивного відтворення* його необхідних умов. Проте самореферентність трансцендентального доказу не є також і апологією когерентної теорії значення, позаяк ми у будь-якому разі маємо змогу відрізнити у мовленні дескрипцію від просто сигніфікації.

Вимога несуперечливості для доказу об'єктивності накладає на його захисника (зокрема Стросона) зобов'язання дотримуватися двох приписів: відмовитися від захисту феноменалізму й уникати апеляцій до верифікаціонізму. Класичний приклад їх порушення – аналітичний аргумент П. Стросона, для якого верифікація об'єкта у спостереженні є критерієм істинності судження [1, с. 554]. Спільним полем для релевантної дії ТА Канта й аргументу Стросона стало доведення об'єктивності зовнішнього світу як джерела можливого досвіду, предметна єдність якого є передумовою єдності свідомості. Ми зауважили, що Кант акцентував залежність значущості аргументу від пов'язаності у ньому джерел пізнання (здатностей) і предметної сфери. Характерно, що принаймні одну з кантівських вимог щодо аргументу – відмову від покладання трансцендентальної ідеї в засновок доказу – Стросон порушує, позаяк починає свої міркування саме з покладання *фізичного* світу як опосередкування перцептивних зв'язків. Якщо часова послідовність ментальних станів і постійність субстанції різняться за відношенням до акту судження як суб'єктивна пресупозиція і об'єктивний засновок, то синтез, що їх сполучає, конституюється у самосвідомості. Отже, від змісту актів свідомості ми робимо логічний перехід до способів таких актів. На цьому етапі Стросон висуває Канту звинувачення у тому, що епістемічна розірваність пізнавальних здатностей довільно вводиться лише для того, аби бути усунутою в акті трансцендентального пов'язу-

вання. Насправді, певен аналітик, цей обхідний маневр веде до онтологічного дуалізму сутностей. Тому первинність принципу «я мислю» Стросон заперечує, зважаючи на його начебто «субстантивований» характер [6, с. 173]. За цих умов без дедукції загальних правил концептуалізація (або «підведення сприйняття під загальні поняття») виявляється зведеною до пропозиційної установки віри (*belief*). Аналітичний аргумент у такому разі є проміжною стадією дедукції правил судження, неповнота якої пояснюється ототожненням цих правил з емпіричними аналогіями. Якщо трансцендентальний доказ Канта виводить єдність досвіду взагалі з необхідної єдності самосвідомості, то аргумент Стросона обирає протилежний маршрут доведення. Отож, Стросонів доказ-в-один-крок обертається недо-веденістю єдності свідомості з необхідною єдністю досвіду.

Ричард Рорті, для якого Стросонів аргумент об'єктивності став об'єктом детального дослідження, зумів показати, що ключовою перешкодою для його валідності є не стільки залежність від спростованого ще К. Поппером принципу верифікації, скільки відкритість питання про інстанцію конститутивних понять. Аргумент Стросона хибує тим, що «ми не можемо показати, що кожен досвід повинен бути досвідом особи, яка володіє поняттям досвіду...», оскільки

доказ від протилежного імплікує постановку нового запитання: перебуває інстанція понять концептуалізації у суб'єктивному розумі чи поза ним? [4, с. 218, 222]. Відповідно, розв'язання проблеми чинності будь-якого ТА Рорті вбачає у визначенні джерел цих понять. Нагадаємо, що сам Стросон уникає означеного запитання, адже вихід, який воно припускає, видається однозначним – поняття конститує або суб'єкт, або об'єкт (останнє є нісенітницею; водночас заяви про «одвічне існування» понять нічого не додають). Характерно, що Рорті пропонує визнати рефлексивне походження цих понять без повернення до «коперніканства», а саме прийнявши за умову те, що «свідомість *мусить* бути (курсив наш. – В. Ц.) самосвідомістю, якщо будь-який носій досвіду послуговується поняттями *має відношення до мене* або *мій досвід*» [4, с. 231]. Така пропозиція не є бездоганною, але їй вдається уникнути пастки критеріїв розпізнавання уявлення та речі, в яку потрапляє аналітичний аргумент.

Отже, використання трансцендентального доказу в аналітичній філософії суттєво відрізняється від контексту його залучення Кантом. Поясненням цьому є не стільки різниця у визнанні суб'єктивних основ достовірності, скільки намір аналітиків уникати апеляції до логічних тавтологій, з яких неможливо вивести закони емпіричних асоціацій.

1. Brueckner A. Transcendental Arguments I / A. Brueckner // *Nous*. – 1983. – Vol. 17. – No 4. – P. 551–575.
2. Gram M. Transcendental Arguments / M. Gram // *Nous*. – 1971. – Vol. 5. – No 1. – P. 15–26.
3. Kant I. Kritik der reinen Vernunft, 2. Auflage 1787 / I. Kant // Сочинения на немецком и русском языках : в 4 т. / И. Кант. – Т. II, ч. 1. – М. : Наука, 2006. – 1081 с.
4. Rorty R. Strawson's Objectivity Argument / R. Rorty // *The Review of Metaphysics*. – 1970. – Vol. 24. – № 2. – P. 207–244.
5. Stern R. On Kant's Response to Hume : The Second Analogy as Transcendental Argument / R. Stern // *Transcendental Arguments : Problems and Prospects* / ed. by R. Stern. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – P. 47–66.
6. Strawson P. F. The Bounds of Sense. An Essay on Kant's *Critique of Pure Reason* / P. F. Strawson. – London ; New York : Routledge, 1989. – 296 p.
7. Stroud B. Transcendental Arguments / B. Stroud // *The Journal of Philosophy*. – 1968. – № 9. – P. 241–256.

V. Tsyba

TRANSCENDENTAL ARGUMENT AND THE OBJECTIVITY PROBLEM

The problem of applications the transcendental proof by Kant and analytic philosophers is examined. The goal of a procedure is to demonstrate a purported matching between categories of semantics and of epistemology.

Keywords: transcendental argument, objectivity, epistemology, constitution, analytic philosophy.